

90 procent av läkarna försvann under kriget

Andra världskriget och de tre ockupationerna av Estland drabbade landets sjukvård och dess läkare mycket hårt. På ett halvt decennium decimerades läkarkåren från nästan 930 personer till endast 105 hösten 1944. Detta gav också utrymme för en kommande stark förryskning av läkarkåren i Estland under nära 50 års sovjetstyre.

Republiken Estland firade den 24 februari 1998 80-årsdagen av sin tillblivelse. Vi är stolta och lyckliga över att åter kunna göra detta i ett fritt fädernesland, men vi varken kan eller får glömma att 50 år av dessa 80 bestod av svåruthärdlig sovjetrysk och tysk ockupation, vilkas fulla innebörd vi först nu efteråt riktigt kan förstå.

Äldre svenska kolleger kanske minns flyktingströmmen över Östersjön hösten 1944. Dock har man i Sverige knappast till fullo analyserat vad det var som fick människor att tillsammans med små barn ge sig ut på ett stormigt hav, oftast i småbåtar, hellre än att stanna kvar i Estland.

Baltikum hade en gång tidigare, år 1940, fallit offer för en sovjetrysk ockupation som medförde oanat grymma massrepressioner. Detta var nog svårt för utomstående demokratiska länder att göra sig en bild av.

Siffrorna får tala

För att belysa vad som hände i Estland under ockupationerna har jag valt att som exempel ta en mindre grupp – läkarna – och låta siffrorna tala.

Enligt uppgifter från det estniska läkarförbundet hade Estland 928 praktiserande läkare år 1937, något som ansågs vara lagom för den tidens befolkning på ca 1 miljon.

Efter Molotov-Ribbentropaktens undertecknande, vilket gav Sovjetunio-

nen fria händer i bl a Baltikum, kallade Hitler hem alla i Baltikum boende estniska tyskar, däribland 150 estniska läkare med tyskt påbrå. Våren 1940 (dvs strax före den första ryska invasionen) fanns 848 läkare i läkarregistret, inklusive de under de senaste åren nyutexaminerade.

Under det första ockupationsåret lyckades ytterligare 51 läkare flytta till Tyskland, bland dem de internationellt kända professorerna Karl Ernst Masing, Maksimilian Bresovsky, Franz Grant, Ernst Blessig och Bernhard Jürgens. De kvarblivande balttyska läkarna tog KGB strax hand om – de sköts eller försvann i Sibiriens fångläger.

Några individuella öden

Bland andra drabbades Elsa Blum-Sapas, som genom sitt äktenskap var schweizisk medborgare och bara hemma i Estland på besök. Hon deporterades tillsammans med tre små döttrar och dog i Sibirien. Gränserna stängdes med »järnridån», så att ingen utomlands skulle få reda på vad som verkligen hände.

Bland de första offren för KGB fanns också ögonläkaren Friedrich Akel, som hade varit riksäldste (dvs president), utrikesminister och ambassadör i Finland, Sverige och Tyskland. Han greps den 17 oktober 1940 och sköts den 3 juli 1941. Hans döda kropp har man ej lyckats återfinna.

Med dr Gottfrid Dunkel, assistent till den världsberömde neurokirurgen Ludvig Puusepp, arresterades den 3 december 1940 och mördades den 18 februari 1942 i det sibiriska fängelset Seljanka.

Läkaren August Kook mördades den 9 maj 1941 i Tallinn. Hans kropp var den enda av nio ihjältorterade och nedgrävda personer som kunde identifieras. Kirurgen och assistenten vid Tartu universitetets kirurgiska fakultet, Carl Prima, torterades till döds den 8 juli 1941 och grävdes ner i en kohage tillsammans med fyra andra mördade personer.

20 000 deporterades på en natt

Liknande händelser inträffade dagligen, och ingen kunde vara säker på att inte bli nästa offer.

Natten till den 14 juni 1941 skedde en massdeportation av ca 20 000 människor, mest kvinnor och barn, som i boscapsvagnar sändes till Sibirien. Denna av sovjetstaten påbjudna genocid betydde för männens del arbetsläger, varifrån få kom ut levande, medan kvinnor och barn tynade bort av svält och köld utanför lägren.

Över huvud taget dog de flesta av de deporterade. Estniska läkarkåren förlorade under detta första ockupationsår 59 läkare genom avrättningar och deportation.

Liberal minoritetspolitik

Före 1940 utgjorde minoriteternas olika nationaliteter (tyskar, ryssar, svenskar, judar) inte något problem i Estland, inte heller bland läkarna. Alla som var medborgare, kunde språket och

Författare

HELBE MERILA-LATTIK
leg läkare, Pärnu.

hade läkarutbildning räknades som estniska läkare.

Först under ockupationerna började man lägga märke till skillnaderna mellan folkgrupperna, beroende på att de två ockupationsmakterna hade olika inställning till dem och att minoriteterna själva därför agerade olika.

Det visade sig att det bland läkarna med ryskt påbrå (10,6 procent av läkarkåren) plötsligt fanns glödande kommunister, som ivrigt gick sovjetockupanterna till handa. När de tyska trupperna året därpå marscherade in i Estland följde dessa läkare med den retirande Röda armén.

Samtidigt valde även de judiska läkarna (10 procent av kåren) att följa med till Ryssland, på goda grunder rädda för tyskarna. Flera av de sistnämnda deltog emellertid först, av svärförståeli-

Många läkare fanns bland de estländare som med stor risk för livet flydde över Östersjön, ibland i knappt sjövärdiga småbåtar.

ga skäl, i de sovjetiska sk förstörelsebataljonernas skräckvälde på den estniska landsbygden.

De judiska läkare som stannade kvar föll snart offer för nazisternas terror. Endast tre judiska läkare klarade sig, då

de hela tiden gömdes av estniska kolleger. Även två estniska läkare sköts, eftersom tyskarna anklagade dem för kommunistisk verksamhet.

Bland tyskarnas offer fanns även en av Estlands första kvinnliga läkare, Es-

Tabell I. Läkarkårens minskning i Estland 1939-1944.

Period	Orsak	Antal
1939-1940	Balttyskarnas repatriering	201
1940-1941	Av sovjetmakten dödade och deporterade	59
1941	Försvunna efter evakuering till Sovjet	9
1941-1944	Avrättade av tyskarna	19
1941-1944	Stupade i kriget	9
1944	Flydda till väst	341
1940-	Försvunna av okänd anledning	37
Totalt		648

ter Gutkin-Belkin. Hon hade vägrat att följa med till Ryssland efter att ha bevittnat sin brors deportation till Sibirien.

De flesta av de ryska och judiska läkare som hade följt med Röda armén 1941, återvände till Estland i samband med Sovjetunionens andra ockupation 1944. Snart beklädde de höga poster inom medicinen och även KGB.

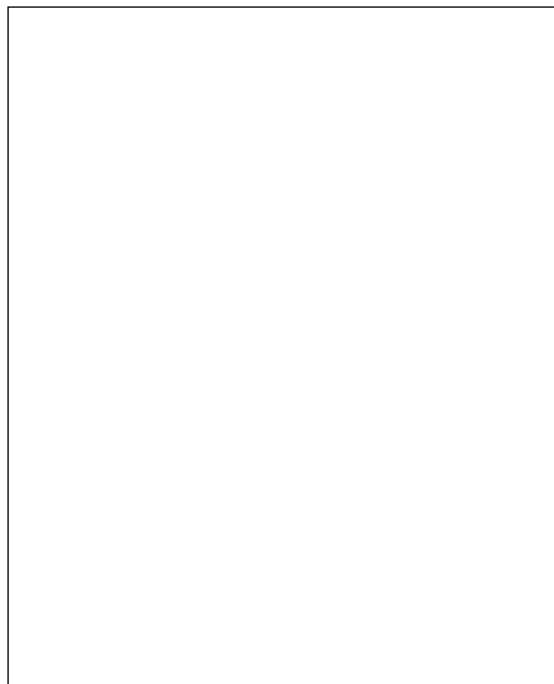
Läkare mobiliserades

Förlusterna i den estniska läkarkåren ökade ytterligare till följd av mobiliseringarna under de båda ockupationerna. Trots att Nazityskland allmänt avskyddes ledde kampen mot kommunismen till att frivilliga sökte sig till den tyska armén, bland dem även några läkare. I kriget stupade åtta unga läkare och ännu fler mediciner studerande. Tre läkare dog vid sovjetiska bombanfall.

När tyskarna retirerade 1944 trängde sovjetarmén in på nytt i Estland. Eftersom alla ester hade fruktansvärda minnen av den första sovjetiska ockupationen tre år tidigare flydde de som hade möjlighet. De kom till Sverige eller Tyskland och for oftast därefter vidare till världens alla hörn.

Flyktvägarna över havet var särskilt svåra och farliga, eftersom många småbåtar var sjöovärdiga och överlastade. Större båtar hotades av bombanfall och minor. När det tyska lasarettsfartyget Moero sköts i sank omkom 1 500 människor, däribland 5 läkare. Vid det tyska fartyget Nordsterns sänkning dog 2 läkare.

314 läkare räddade sig till Sverige och Tyskland, och detta var egentligen den största förlusten för Estlands lä-

Bland de första offren för KGB fanns den mest namnkunnige av läkarna, den då 70-åriga f d presidenten Friedrich Akel, som även varit ambassadör i Stockholm.

karkår. Bland flyktingarna fanns 14 professorer från Tartu universitet. Även många medicine studerande flydde, och 155 fullbordade sin utbildning vid utländska universitet – även de förlorade för Estland.

Det är knappast förvånande att antalet estniska läkare hösten 1944 endast uppgick till 105. Snart började arresteringarna igen och fortsatte till Stalins död. Även några läkare som blivit fängslade 1940 och sedan frigivna försvann igen. En sammanställning över läkarkårens minskning under åren 1939–1944 återfinns i Tabell I.

Den stora deportationen den 25 mars 1949 skickade nya människomassor att

dö i Sibirien. Även om ett antal läkare efter Stalins död rehabiliterades, »på grund av att brott inte förelåg», gjorde de genomlevda umbärandena att de flesta snart dog.

Samtidigt med intelligentians fysiska förintelse pågick en från kommunistpartiet ledd ideologisk kamp mot all nationell och västerländsk vetenskap som ännu fanns kvar i Estland. Ett partidekret 1950 resulterade i en vild jakt på »folkfiender». Under denna kampanj tvingades äldre vetenskapsmän offentligt och under förödmjukande former ta tillbaka allt de trodde på och svära trohet till den nya regimen.

Från Tartu universitets medicinska fakultet lyckades man sparka de flesta av de 12 professorer och lärare som fanns kvar. De ersattes av mindre kvalificerade men partitrogna kolleger eller från Sovjetunionen hämtade partimedlemmar med läkarutbildning. Dessa kunde inte estniska,

och för dem var Estland ett fiendeland som skulle underkuvas.

Allt detta gjorde att universitetet under de första åren efter kriget inte lyckades utexaminera en enda läkarstuderande. Man sysslade mest med att undervisa de under senare år färdigblivna läkarna i sovjetisk ideologi. Legitimation fick läkare först efter godkända politiska examina.

Bidrog till förryskning

Bristen på estniska läkare gav Sovjetunionen en välkommen anledning att föra in ännu fler läkare från de andra sovjetrepublikerna. Naturligtvis kunde dessa ingen estniska och kände inte till de lokala förhållandena, men de var partitrogna och hjälpte till med förryskningen av landet.

Estlands läkarkår växte därför onormalt fort och bestod enligt uppgifter 1989 av 7 600 läkare, varav ca 1 000 var estländare eller kunde estniska. Sovjetisk statistik var aldrig speciellt pålitlig men ger ändå en bild av läkarkårens förryskning. Flera år efter ockupationens slut, år 1996, var antalet läkare i Estland 4 457.

Ockupationernas tid är över, men deras efterverkningar kvarstår. Och vi har fortfarande svårt att för omvärlden riktigt förklara vårt speciella, av ockupationer ärvda minoritetsproblem med många kvarvarande ryssar, samt varför västvärldens lagstiftning ibland är svår att tillämpa fullt ut.

Kanske kan denna översikt över de estniska läkarnas öden bidra till att någorlunda förklara vår situation. • (översättning: Dea Raud, Huddinge)

Källor

Bland de källor som författaren använt som underlag för denna artikel kan främst nämnas:

Estlands historiska arkiv 1919–1940

Tartu universitets arkiv 1942–1954

Tartu universitetsbibliotek

Estniska riksarkivet

Förteckning över legitimerad sjukvårdspersonal (Estlands socialstyrelse 1937, 1939 och 1940)

Album Academicum Universitatis Tartuensis, Tartu 1994

Riigi Teataja (estniska statens officiella tidning), 15 februari 1940

Deutsch-Baltisches Gedenkbuch 1939–1947, Darmstadt 1994

Alexander Levin: Estniska judiska kultursällskapets förteckning över judiska läkare i Estland 1940 (handskrift)

Eugenie Gurov-Loov: Suur häving (Den stora förintelsen) – om de estniska judarnas katastrof 1941, Tallinn 1993

Tidningar och tidskrifter: Baltische Briefe 1949–1995, Eesti Sõna 1943–1944,

Õhtuleht 1945–1997, Postimees 1941–1944 och 1990–1997, Edasi 1944–1989

Eesti Päevaleht (Sverige) 1941–1997

Levnadsskildringar, intervjuer och minnesanteckningar samlade av författaren.